

Cerkiew pod wezwaniem świętego Michała Archaniola w Turzańsku

W dolinie rzeki Osławy (na południe od Leska i Zagórza), przetrwało do dnia dzisiejszego kilka unikalnych, zabytkowych zespołów drewnianego budownictwa cerkiewnego. Osławskie cerkwie wznoszono na przestrzeni XIX wieku, nadając im wyjątkowo oryginalną formę architektoniczną, właściwą jedynie obszarowi etnograficznego, historycznego pogranicza łemkowsko – bojkowskiego. W ostatnich latach utraciliśmy w następstwie pożaru cerkiew w Komańczy. Świątynię zrekonstruowano, jednak jej wystrój malarski (malarstwo tablicowe i ściennie) strawił ogień. Do najcenniejszych wśród zachowanych należy niewątpliwie cerkiew p.w. Archaniola Michała w Turzańsku z lat 1801 – 1803. Ten typ budownictwa wywodzi się z dużo dawniejszych tradycji budowlanych regionu wschodniej łemkowszczyzny, który dzisiaj reprezentują już tylko dwie zachowane cerkwie - w miejscowościach Bałucianka i Chyrowa. Świątynie te wyróżniają się m.in. występowaniem ośmiopółowych, konstrukcyjnych sklepień, nie występujących w budownictwie sakralnym zachodniej części łemkowszczyzny. O wyjątkowej wartości turzańskiej cerkwi dla dziedzictwa kulturowego decyduje również zdobiony wnętrze, rozbudowany cykl malowideł ściennych, o oryginalnej ikonografii, niosącej obok podstawowego przesłania natury religijnej, wiedzę o historii regionu i codziennym życiu jego mieszkańców.

Wieś Turzańsk lokowano na prawie wołoskim w 1514 roku. Cerkiew wzmiankowano w historycznych źródłach już w 1526 roku. Obecnie istniejącą świątynię wzniesiono w latach 1801 -1803, jako trójdzielną, z zakrystią od północy. W 1817 roku opodal cerkwi wybudowano drewnianą dzwonnice. W 1836 roku przybudowano do sanktuarium cerkwi drugą, południową zakrystię, nadając obu obecną, bliźniaczą formę, a od strony zachodniej dobudowana została kruchta (przedsionek) przy babińcu (prytworze). Cerkiew remontowano w 1898 i 1913 roku, kiedy gontowe połacie dachowe pokryto blachą.

Pierwotnie cerkiew była parafialną, greckokatolicką, p.w. Archaniola Michała i należała do dekanatu jaśliskiego. Po I wojnie znalazła się w strukturze dekanatu łupkowskiego. Filią parafii w Turzańsku była cerkiew p.w. Świętego Mikołaja w pobliskiej Rzepedzi. Po 1947 roku opuszczoną świątynię na krótko przejął w użytkowanie kościół rzymskokatolicki. Od 1961 roku jest to parafialna cerkiew prawosławna pod dawnym wezwaniem.

Zespół cerkiewny usytuowany jest na wzgórzu ponad wsią. Cerkiew orientowana sanktuarium na wschód. Na jej osi, od zachodu znajduje się wolnostojąca, drewniana

dzwonnica. Na terenie przycerkiewnym, ogrodzonym murem z łamanego kamienia, ulokowany jest cmentarz z zabytkowymi nagrobkami.

Cerkiew w Turzańsku jest drewniana, konstrukcji zrębowej, trójdzielna, o założeniu osiowym, z sanktuarium zamkniętym trójbocznie i parą bliźniaczych trójbocznie zamkniętych zakrystii – pastoforiów (od północy i południa) oraz słupową kruchtą na szerokości babinca od zachodu. Nawa i babiniec (prytwor) na planie zbliżonym do kwadratu. Nawa obszerniejsza od przylegających do niej pomieszczeń babinca i sanktuarium. Podwalina dębowa na kamiennym podmurowaniu. Belki w zrębie ścian z drewna iglastego. Zrąb ścian sanktuarium, nawy, babinca i zakrystii równej wysokości. Wewnątrz, nad sanktuarium nawą i babiniec „ścięte” kopuły ośmiopłowe na pendentywach (trójkątne pola w narożach, umożliwiające przejście od planu kwadratu do ośmioboku). W pozostałych pomieszczeniach stropy płaskie. Dach cerkwi wielopłaciowy o wspólnej kalenicy, ze zdwojonym okapem. Na kalenicy dachowej trzy duże, baniaste wieżyczki na sygnaturkę, z krzyżami kowalskiej roboty, akcentujące główne przestrzenie wewnętrzne. Nad zakrystiami dachy namiotowe o sferycznym profilu zwieńczone niższymi, baniastymi sygnaturkami. Podwalina osłonięta wąskim fartuchem obitym blachą. Wszystkie zewnętrzne powierzchnie ścian szalowane deskami pionowo. Połacie dachowe pod blachą. W zachodniej części babinca chór śpiewaczy. Portale ościeżowe. Okna powiększone w 1913 roku. Wejście do cerkwi od zachodu do babinca, poprzedzone kamiennymi schodami. Podłogi deskowe. Ściany wewnętrzne ozdobione są figuralno – ornamentalną polichromią ścienną z 1898 roku, która wykonana została na starszej warstwie malowideł, z pocz. XIX w. Podstawowe wyposażenie cerkwi pochodzi z pocz. XIX w., i zostało przekształcone malarsko w latach 1895 – 1898, m.in. ikonostas, preśtoł (główna mensa ołtarzowa, ustawiona na środku sanktuarium), żertwiennik (inaczej proskomidijnik; mensa przy północnej ścianie sanktuarium, wykorzystywana w pierwszej części Liturgii – Przygotowaniu Darów) .

Wolnostojąca dzwonnica cerkiewna jest drewniana, konstrukcji słupowo – ramowej, o ścianach zbieżnych do wnętrza, trójkondygnacyjna, oszalowana deskami pionowo. Dach namiotowy o sferycznym profilu, zwieńczony baniastą wieżyczką ze ślepą latarnią, na której żelazny kuty krzyż. Na wysokości poszczególnych kondygnacji płytkie daszki okapowe. Podwalina osłonięta fartuchem. Połacie dachowe pod blachą. Dwie najwyższe kondygnacje, przeznaczone dla zawieszenia dzwonów, zaopatrzone niewielkimi okienkami przeciętymi w deskowaniu. Wejście do dzwonnicy od wschodu.

Figuralne malowidła ścienne we wnętrzu cerkwi stanowią naturalne rozwinięcie

i dopełnienie programu wpisanego w ikony przegrody, a wykonane zostały w 1898 roku przez Josyfa Bukowczyka, na zlecenie proboszcza Henrycha Polanskoho (wg inskrypcji fundacyjnej). Stanowią one unikalny przykład włączenia elementów tradycji ludowej do malarstwa religijnego. Autor polichromii ściennej odnowił (przemalował) w 1895 roku ikonostas i prestoł (ołtarz w sanktuarium). Znany jest także jako twórca polichromii ściennej w pobliskich cerkwiach w Rzepedzi i Radoszyczach. Badania, m.in. fotografia rentgenowska, potwierdzają występowanie pod malowidłami Bukowczyka w Turzańsku, dobrze zachowanych, obrazów z pocz. XIX wieku (m.in. kompozycji Umywania Nóg Apostołom przez Chrystusa na antepedium prestołu oraz starszych cykli Deesis i Proroków w ikonostasie).

Polichromia figuralno - ornamentalna obejmuje wszystkie powierzchnie ścian, stropów, balustrad w prytworze (babiniecu), nawie i sanktuarium. Wykonana jest techniką olejną na drewnianym zrębie ścian oraz na sklepieniach i stropach. Pod warstwą gruntową miejsca łączenia belek i desek przeklejone zostały pasami płótna. Opisywane malowidła są drugą chronologicznie warstwą polichromii. Pierwotna (o motywach architektonicznych i ornamentalnych) pochodzi z pocz. XIX w. i wykonana jest temperą.

Malowidła Bukowczyka tworzą spójny program ikonograficzny (porównaj rysunkowy schemat rozmieszczenia malowideł we wnętrzu), dopełniający tematykę zrealizowaną w malarstwie tablicowym, znajdującym się w wyposażeniu cerkwi. Na zespół monumentalnego malarstwa składają się przedstawienia figuralne w polach obrazowych wydzielonych prostymi, pasowymi bordiurami (babiniec, nawa) i bordiurami pasowymi z ornamentyką roślinno - geometryczną (sanktuarium) oraz malarstwo iluzjonistyczne (m.in. cokoły, fryzy, pilastry i kolumny) podkreślające tektonikę poszczególnych wnętrz. Wszystkie napisy określające tematy malarskich przedstawień oraz inskrypcja fundacyjna zapisane są cyrylicą.

W sanktuarium na ścianie zachodniej (na odwrociu ikony Chrystusa Pantokratora - namiestnej ikonostasu) inskrypcja fundacyjna o treści: *Na chwałę Świętej Trójcy ! Główny prestoł /ołtarz/ postawiono 1895 roku. Cerkiew ta została w całości pomalowana i pozłożona za Przewielebnego ojca Henrycha Polanskoho przez pana Iosyfa Bukowczyka 1898 roku.*

W prytworze (babiniecu), na stropie w „świętej” kopule, w ośmiobocznym polu obrazowym przedstawienie Pokrow Przeświętej Bogurodzicy, w wariacie ukazującym Matkę Bożą jako Opiekunkę i Patronkę Rusi. W górnej partii obrazu Bogurodzica ukazana w pełnej postaci, na obłoku z rozpostartym płaszczem i welonem. Niżej, w centrum

kompozycji klęczący ŚŚ. Włodzimierz Wielki i Metropolita Ilarion, za nimi stoją Św. Księżna Olga oraz Kronikarz Nestor (obok diakona trzymającego biskupie rzeźło). W dalszym planie postacie uosabiające naród. Pomiędzy nimi, po lewej ręce Bogurodzicy, postacie ŚŚ. Antoniego i Teodozego Peczerskich oraz ŚŚ. Męczenników Borysa i Gleba. Obraz nie jest opatrzony inskrypcjami. Na połaciach kopuły sylwetki Cherubinów. Na południowej ścianie babińca, w prostokątnym polu obrazowym kompozycja malarska „Ruś przyjmuje wiarę Chrystusową”, opatrzona inskrypcją w dolnej partii bordiury. Na obrazie ludzie świeccy zgromadzeni wokół nauczającego mnicha, stojącego na kamiennym progu chramu, przed aniołem (pulpitem), na którym Biblia. U jego stop strzaskany pogański idol. W tle, na wzgórzu panorama Kijowa. Na przeciwległej ścianie obraz w podobnym obramieniu: „O Jezusie bądź naszym gościem”. Scena we wnętrzu wiejskiej chaty. Rodzina zgromadzona wokół stołu, na którym bochen chleba i misa, zwraca się ku nawiedzającemu dom Chrystusowi. Profilowana balustrada chóru śpiewaczego ozdobiona jest trzema prostokątnymi obrazami. Na centralnym, para Aniołów w pokłonie, na obłoku, podtrzymuje szarfę z napisem „Chwała na wysokości Bogu”. Po stronie południowej przedstawienie „Św. Olga uczy wnuka Włodzimierza”. Księżna zasiada na fotelu ustawionym pod starym dębem. Tło pejzażowe, z sylwetką pałacu w głębi. Na kolanach Świętej rozłożona księga. Naprzeciw klęczący chłopiec – Św. Włodzimierz. Opodal kamienny obelisk zwieńczony krzyżem, obok którego rozbity pogański bożek. Przedstawienie po pn. stronie balustrady chóru oparte na ewangelicznej przypowieści o siewcy /Mt 13, 3-23; Mk 4, 3-20; Łk 8, 4-15/, osadzone jest w lokalnych realiach. Mężczyzna w tradycyjnym dla regionu odzieniu rozsiewa ziarno, które pada na kamienny ugór, między krzewy, na drogę i na żyzną ziemię. Część ziaren wydziobują ptaki. Za plecami rolnika pług i para odpoczywających wołów. W tle górzysty krajobraz z zabudowaniami gospodarczymi w bliższym planie. Na skrzydle drzwi prowadzących na chór trójramienny krzyż z ukośnym podnóżkiem. Na stropie ponad nawą gołębica – symbol Ducha Świętego, w promienistej glorii. Na połaciach „ściętej” kopuły, powyżej pendentywów, w owalnych medalionach wizerunki Ewangelistów, ukazanych w półpostaci, w $\frac{3}{4}$ profilu, w trakcie zapisywania ksiąg, z atrybutami (istotami o obliczach Tetramorfu): Św. Mateusz z postacią anioła, Św. Marek z postacią lwa, Św. Łukasz z postacią cielca (wołu), Św. Jan z postacią orła. Na pozostałych czterech połaciach kopuły obrazy całkowicie wypełniające ich powierzchnię, o kształcie trapezów. Na połaci pd. „Jezus gościem u Marii i Marty” /Łk 10, 38-42/. Scena zakomponowana w obszernym wnętrzu, z dużym oknem, za którym pejzaż górski. Chrystus zasiada przy stole nakrytym białym obrusem. Przed nim

dzban i ryba na półmisku. Maria przyklękła u stóp Zbawiciela i przysłuchuje się jego słowom. Marta stojąc w pobliżu pieca, na którym gorejące palenisko i kociołek, zwraca się ku siostrze w geście napomnienia. Na połaci zach. „Jezus objawia się uczniom w drodze do Emaus” /Łk 24, 13-32/. Na pejzażowym tle, opodal skały, Chrystus ukazuje się dwóm wędrującym uczniom pogrążonym w rozmowie. W głębi brama i mury miejskie. Przedstawienie na pn. połaci kopuły: „Trzej Mędrcy w drodze do Betlejem”, ukazuje postacie na pejzażowym tle, wiedzione nocą przez światło gwiazdy betlejemskiej. Na wsch. połaci kopuły krajobraz z wysokimi wzniesieniami oraz Jerozolimą w dalszym planie, stanowi tło dla sylwetowej ikony Ukrzyżowania wieńczącej ikonostas. W centralnym miejscu pd. ściany nawy, w przestrzeni pomiędzy oknami prostokątny obraz Miłosierny Samarytanin /Łk 10, 30-37/. Na pierwszym planie, na skraju drogi Samarytanin pochylony nad leżącym, okradzionym i pobitym człowiekiem. Za jego plecami osiołek z derką na grzbiecie. W głębi obojętnie odchodzący drogą Lewita. Krajobraz górzysty z licznie rosnącymi palmami. W taki sam sposób usytuowany jest na przeciwległej ścianie nawy obraz Ucieczka do Egiptu /Mt 2, 13-15/. Św. Józef prowadzi osiołka, na którym siedzi Bogurodzica piastująca Dzieciątka. Święta Rodzina przemierza rozległą pustynię, pośród której niewielkie skupiska roślinności. Niskie słońce za ich plecami kładzie długie cienie w stronę patrzącego. Malowidła w nawie dopełniają dwa sylwetowe wizerunki, na iluzjonistycznych ornamentalnych konsolach, umieszczone naprzeciw siebie na pd. i pn. ścianie (od zach. strony). Na ścianie pd. Św. Cesarzowa Helena, ukazana frontalnie, z odnalezionym krzyżem Chrystusowym opartym na prawym ramieniu. Odziana jest w prostą, długą, jasnoczerwoną suknię i podróżny płaszcz z kapturem spięty pod szyją, zielony z jaśniejszym podbiciem. Na głowie korona. Na ścianie pn. Św. Cesarz Konstantyn Wielki, ukazany frontalnie, w lekkim, żołnierskim stroju. Na białej, sięgającej kolan tunice obszerny czerwony płaszcz, buty skórzane, wysokie. Na głowie korona. Monarcha trzyma w prawej ręce drzewce, na którym zwycięski błękitny sztandar ze znakiem krzyża. Na stropie sanktuarium, w tondzie obraz Trójcy Świętej. Chrystus i Bóg Ojciec tronuja na obłoku, mając u stóp błękitną kulę świata. Chrystus w purpurowym płaszczu, z wysokim krzyżem w prawej ręce, lewą wskazuje na glob. Bóg Ojciec ukazany jako siwy starzec, w błękitnej tunice i żółtym (złotym) płaszczu, z berłem w lewej dłoni, wznosi prawicę w geście błogosławieństwa. Ponad nimi, na obłoku, w promienistej glorii biała gołębica – symbol Ducha Świętego. Majestatowi Trójcy oddają pokłon zastępy niebiańskie uosabiane przez ośmiu klęczących na obłokach Aniołów. Każdy z nich ukazany jest osobno, na połaci kopuły sanktuarium. Wszystkie ściany sanktuarium pokrywa

architektoniczno – iluzjonistyczne malowidło, w które wkomponowane zostały dwa prostokątne pola obrazowe. Na ścianie pn. sanktuarium obraz ŚŚ. Mnichów Antoniego i Teodozego Peczerskich – twórców monastycyzmu na Rusi, którzy ukazani zostali w pełnej postaci, lekko zwrócenii ku sobie. Św. Antoni w szacie zakonnej, unosi prawą dłoń w geście błogosławieństwa. Św. Teodozy odziany w szaty liturgiczne, trzyma ikonę Zaśnięcia Bogurodzicy – patronalną cerkwi klasztoru Peczerskiego. Tło pejzażowe. Na pd. ścianie obraz ŚŚ. Cyryla i Metodego – Apostołów Słowian, ujętych frontalnie, w pełnej postaci. Św. Cyryl w szacie mnicha, błogosławi wzniesioną prawicą, w lewej dłoni trzyma zwój z cyryliczkim alfabetem. Św. Metody w biskupiej szacie liturgicznej, z kielichem w lewej dłoni. W prawej ręce wysoki trójramienny krzyż z ukośnym podnóżkiem. Tło pejzażowe.

Sposób kształtowania malarskiej formy w kompozycjach figuralnych jest realistyczny, nacechowany ekspresją, o czytelnych relacjach pomiędzy przedstawionymi postaciami. Laserunki nakładane szerokimi, pewnymi pociągnięciami pędzla, przy zróżnicowanym walorze koloru lokalnego, nadają wrażenie oddziaływania silnego i punktowego zewnętrznego źródła światła. Oblicza postaci o indywidualnych cechach portretowych. Elementy ornamentalne i symboliczne kształtowane pod wpływem estetyki modernizmu. Cechy stylistyczne charakteryzują warsztat malarza o dużych umiejętnościach w zakresie techniki i kompozycji (mimo stosowania gotowych wzorów graficznych). Oryginalną cechą tego malarstwa jest osadzenie kilku scen biblijnych i alegorycznych w lokalnych realiach przełomu XIX i XX wieku (codzienne życie wsi, ubiór, rodzina, krajobraz), co stanowi cenny przekaz etnograficzny i etnologiczny.

Przegroda ołtarzowa – ikonostas, wykonana została na pocz. XIX w. dla cerkwi p.w. Archaniola Michała w Turzańsku. Posiada oryginalną, rzadko spotykaną strukturę, w której rozwinięcie ikonostasu stanowią dwa boczne kioty (ołtarze) mieszczące m.in. skrajne ikony rzędu namiestnego (po stronie pd. tzw. chramową, mówiącą o wezwaniu cerkwi, z wizerunkiem Archaniola Michała). Ramy ikonostasu i kiotów oraz ikony zostały przemalowywane i w 1898 r. (Josyf Bukowczyk). Ikony namiestne Bogurodzicy Hodigitrii i Chrystusa Pantokratora (flankujące carskie wrota) oraz 12 ikon świętecznych (skradzione), zastąpiono obrazami wykonanymi w 1982 r.

Ikonostas jest ramowy, wielostrefowy, o kompozycji osiowej i bogatym, snycerskim rozczłonkowaniu płaszczyzny. Ikony współczesne ramie (z wskazanymi wyjątkami). Podziały w poszczególnych rzędach mają formę architektoniczną i wzajemnie sobie odpowiadają. Detal snycerski (pełny i ażurowy) o przewadze form klasycystycznych i regencyjnych. Rama

monochromatyczna – jasnoszara i niebieska (pierwotnie zapewne ciemnozielona, jak południowy kiot /po konserwacji/), snycerka złożona i srebrzona. Przewyższone belkowanie nad centralnym obrazem Deesis akcentuje oś pionową kompozycji. Poziome gzymsy pomiędzy rzędami gierowane powyżej kolumn i pilastrów. Nisze obrazowe obramione profilowanymi, złożonymi listwami, flankowane kolumnami (rząd Deesis), pilastrami (rząd namiestny) i konsolami (rząd prazdników). Predelle w formie architektonicznego cokołu. Łuki ponad carskimi i diakońskimi drzwiami. Ponad carskim wrotami szeroka, ośmioboczna ikona Ostatniej Wieczery. Nisze dla ikon Apostołów z Deesis (para postaci na każdej z 6 ikon) zamknięte zdwojonym łukiem. Rząd Proroków tworzą owalne kartusze w ażurowej, snycerskiej oprawie, zestawione w dwie grupy po trzy kartusze, flankujące sylwetową ikonę Ukrzyżowania z postaciami Bogurodzicy i Jana Ewangelisty pod krzyżem.

Ikony wykonane są temperą i olejem na podobraziu drewnianym (te na gruncie kredowo-klejowym, oraz olejem na płótnie (te klejone później bezpośrednio do drewnianego podobrazia-tablicy). Rząd ikon namiestnych tworzą półpostaciowe wizerunki: Bogurodzica z Dzieciątkiem – Hodigitria (1982 r.). Carskie wrota ażurowe (motyw wici roślinnej), złożone i srebrzone (przemaalowanie). Nad centralną kolumną krzyż na kuli. Para drzwi diakońskich, wypełnionych ażurową kratownicą, z asymetryczną wolutą w zwieńczeniu (przemaalowanie). W rzędzie ikon świątecznych obrazy współczesne wstawione w zabytkowe obramienie. Na fotografii archiwalnej z 1968 r. widocznych jest zachowanych 8 spośród 12 oryginalnych prazdników oraz Ostatnia Wieczera. Są to (od pn.): Boże Narodzenie, Objawienie Pańskie (Chrzest Chrystusa), Spotkanie Pańskie (Ofiarowanie Chrystusa w Świątyni), Przemienienie Pańskie, Ostatnia Wieczera, Wjazd do Jerozolimy, Zmartwychwstanie Pańskie, Wniebowstąpienie Pańskie, Zesłanie Ducha Świętego. Cztery nisze obrazowe puste. Powyżej prazdników cykl Deesis z wydzielonym, centralnym obrazem tronującego Chrystusa, odzianego w szaty arcykapłańskie. Sześć obrazów Apostołów (12 postaci), z atrybutami, zwróconych w kierunku tronującego Chrystusa. Centralną ikoną zwieńczenia jest sylwetowe Ukrzyżowanie, flankowane kartuszami rzędu prorockiego, zestawionego z sześciu owalnych kartuszy w ażurowej snycerskiej oprawie (w 2 grupach po 3 kartusze). Na każdym z kartuszy po dwie postacie, ukazane w popiersiach, w 3/4 profilu, z atrybutami.

Oba kioty, w formie wysokich, czterostrefowych, zakomponowanych osiowo nastaw ołtarzowych. Bogato rozczłonkowane, o stylistyce nawiązującej do ikonostasu. Predelle w formie mensy ołtarzowej. Kiot południowy po konserwacji, prezentuje oryginalną kolorystykę oraz szeroko stosowane złocenia i srebrzenia detalu snycerskiego. W nim ikony

(warstwa z pocz. XIX w.), wykonane temperą i olejem na desce. W strefie predelli malowidło ornamentalne z centralnie umieszczonym wazonem z kwiatami (przed konserwacją przemalowane, posiadało kompozycję figuralną wykonaną przez Bukowczyka w 1898 r. - Melchizedek witający Abrahama po zwycięskiej bitwie); wyżej główna ikona kiotu – Archanioł Michał. Ponad nią ikona Św. Jana Złotoustego (przed konserwacją przemalowana, Mandylion wykonany przez Bukowczyka w 1898 r.). W zwieńczeniu malowany kartusz z Okiem Opatrzności. W kioście północnym, stylistycznie bliźniaczym południowemu, w strefie predelli obraz J. Bukowczyka z 1898 r. – Ofiara Abrahama (pod nim zapewne malowidło ornamentalne analogiczne jak w kioście południowym); wyżej główna ikona kiotu – Bogurodzica Eleusa. Ponad nią ikona Narodzenia Bogurodzicy. W zwieńczeniu kartusz z reliefowym monogramem maryjnym.

Dodatkowe ilustracje z podpisami:

1. Schemat kompozycyjny rozmieszczenia malowideł ściennych we wnętrzu świątyni. *Opracowanie Jarosław Gienza.*
2. Ikona św. Apostoła Juda Tadeusz z cyklu Deesis ikonostasu wykonanego po 1803 r., przemalowanego przez Josifa Bukowczyka w 1898 r. Fotografie w świetle białym i rentgenowska. Pierwotna warstwa malarska widoczna na fot. rtg.: wizerunek św. Judy Tadeusza z obrazem Chrystusa w prawej ręce (nawiązanie do apokryfu o Mandylionie i roli Apostoła w przekazaniu go królowi Abgarowi). Malowidło z 1898 r. ukazuje Apostoła Tadeusza wspartego na maczudze (narzędziu swojej męki). *Fotografie Piotr Frączek.*